

*Jalə Bayramova**

HANSI MÜLKİ HÜQUQ VƏ VƏZİFƏLƏR ƏDALƏTLİ MƏHKƏMƏ ARAŞDIRMASI HÜQUQU İLƏ QORUNUR?

Annotasiya

Bu məqalə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunmasının beynəlxalq təcrübəsinə həsr olunub. Məqalədə İnsan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının (Bundan sonra – Konvensiya) ədalətli məhkəmə hüququndan bəhs edən 6-cı maddəsinin 1-ci hissəsində təsbit edilən “mülki hüquq və vəzifələr” anlayışının xarakteristikası verilir, eləcə də hansı pozuntuların həmin maddənin əhatə dairəsinə düşdüyü izah olunur. Bununla yanaşı, bu yazıda Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin məhkəmə təcrübəsindən çıxış edərək vətəndaş və dövlət arasında olan münasibətlərin hansı hallarda Konvensiyanın 6-cı maddəsinin əhatə dairəsinə düşdüyü praktiki misallarla aydınlaşdırılır.

Bu məqalədən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə şikayət hazırlayanlar, müirciət prosedurlarını öyrənənlər və eyni zamanda hüquq sahəsində təhsil alanlar faydalana bilərlər.

Abstract

In this article, the author discusses the international practices related to the protection of human and civil rights and fundamental freedoms. The article determines when a person's “civil rights and obligations” falls within Article 6 of the European Convention on Human Rights, and which characteristics should the rights and obligations have to be considered. Furthermore, the author addresses the case law of the European Court of Human Rights, and explains when state action determining civil law and obligations falls into Article 6 of the Convention.

The paper is open source for those individuals who prepare complaints to submit to the European Court of Human Rights, desire to study appeal procedures and at the same time, study in the field of law.

Mündəricat

Giriş	244
I. Məhkəmənin “mülki hüquq və vəzifələr” anlayışına muxtar yanaşması.....	245
II. Mülki hüquq və vəzifələr anlayışının tərkibinə daxil olan hüquqlar hansı xarakterə sahib olmalıdır?	246
III. Vətəndaşlararası münasibətlərdəki mübahisələr	247
IV. Dövlət və vətəndaş arasındakı mübahisələr nə zaman 6-cı maddənin əhatə dairəsinə düşür?	248
V. Daha da genişləndirmə?	250

* Bakı Dövlət Universiteti, Hüquq fakültəsi, 3-cü kurs tələbəsi.

Nəticə.....251

Giriş

Konvensiya bir sıra birinci nəsil hüquqları tənzimləyir. Bunlardan biri də bir çox ərizələrin əsaslandığı 6-cı maddədir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə (Bundan sonra – *Məhkəmə*) göndərilən müraciətlər üçün qəbul edilənlik şərtləri müəyyən olunmuşdur. Ərizələr Konvensiyasının və onun Əlavə Protokollarının maddələrinə əsaslanmadıqda (*ratione materie*) Məhkəmə tərəfindən qəbul edilməyən hesab olunur.¹ Bu səbəbdən Konvensiyanın müxtəlif maddələrində əks olunan hüquqların əhatə dairəsinin müəyyən edilməsi böyük əhəmiyyət daşıyır.

Konvensiyada təsbit olunan hüquqlardan biri də ədalətli məhkəmə araşdırması hüququdur.² Bu hüququn əhatə dairəsi geniş və bir o qədər də aydın olmadığına görə həm ərizəçilər, həm də vəkillər üçün çətinlik törədir.

İnsan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyanın ədalətli məhkəmə araşdırması hüququndan bəhs edən 6-cı maddəsinin 1-ci bəndində qeyd olunur ki:

“Hər kəs onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən ... qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsilə, əğlabatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir. Məhkəmə qərarı açıq elan edilir, lakin demokratik cəmiyyətdə əxlaq, ictimai qayda və ya milli təhlükəsizlik mülahizələrinə görə, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanların maraqları və ya tərəflərin şəxsi həyatının müdafiəsi bunu tələb etdikdə yaxud məhkəmənin fikrincə aşkarlığın ədalət mühakiməsinin maraqlarını poza biləcəyi xüsusi hallar zamanı ciddi zərurət olduqda mətbuat və ictimaiyyət bütün proses boyu və ya onun bir hissəsində məhkəmə iclasına buraxılmaya bilər.”

Konvensiyanın qeyd olunan maddəsinin 1-ci hissəsində mühakimə standartları nəzərdə tutulmuşdur. Bunlar qanun əsasında yaradılmış müstəqil məhkəmə tərəfindən qərəzsiz, əğlabatan müddətdə, açıq, çəkişməli, tərəflərin bərabərliyi təmin edilən, çatımlı, qanunsuz yolla əldə edilmiş sübutlardan istifadə edilməyən, əsaslandırılmış qərarla bitən, ədalətli məhkəmə araşdırması prosesi kimi standartlardır. Qeyd olunan standartlar bütün hüquqlar üçün deyil, yalnız “mülki” hüquq və vəzifələr baxımından tətbiq olunur. Buna görə də, 6-cı maddənin pozuntusuna istinad edə bilmək üçün pozulduğu iddia edilən hüququn “mülki” hüquq anlayışının tətbiq dairəsinə düşməsi lazımdır. Lakin qeyd olunan maddə “mülki hüquq və vəzifələr”in əhatə dairəsinə özündə əks etdirmir. Bunu yalnız Məhkəmənin qəbul etdiyi qərarlardan çıxan nəticə əsasında müəyyən etmək mümkün olur. Bu baxımdan da bu məqalədə məhkəmənin “mülki

¹ Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası, mad. 35.3 (1950).

² Yenə orada, mad. 6.1.

hüquq və vəzifələr” anlayışına muxtar yanaşmasından,³ bu anlayışın tərkibinə daxil olan hüquqların hansı xarakterə malik olmasından, vətəndaşlar arasında mübahisələrdən, dövlət və vətəndaş arasında olan hüquqların hansı hallarda 6-cı maddənin əhatə dairəsinə düşməsindən bəhs olunur.

I. Məhkəmənin “mülki hüquq və vəzifələr” anlayışına muxtar yanaşması

Məhkəmənin təcrübəsində baxılan işlərdə özünü məhdudlaşdıran və məhkəmə aktivizmi⁴ təfsir üsullarından istifadə edilir. Hər bir məsələyə fərdi yanaşan məhkəmə həm Avropa Şurasına üzv dövlətlərin qanunvericiliklərini və qeyd olunan hüquq pozuntusuna yanaşmasını, həm də Konvensiyanın məqsədlərini və işin hallarını nəzərə alaraq hansı növ təfsir ilə yanaşacağına qərar verir. Məhkəmənin verdiyi qərarlar digər dövlətlər üçün, həm də bu sahədə ədalətli mühakimə işinin necə davam etdirilməsi üçün “mayak” rolunu oynayır. Hər bir qərara görə üzv dövlətlər milli qanunvericiliklərini uyğunlaşdırmalı və eyni hallar üzrə digər pozuntuların baş verməsinin qarşısını almalıdır. Nəzərə alsaq ki, 43 üzv dövlətin fərqli qanunvericilikləri və anlayışları mövcuddur, Məhkəmə hər bir anlayışa uyğun işlərə baxsa, həm həmin məhkəmə işləri öz “mayak” rolunu itirər, həm də Məhkəmənin işini çətinləşdirər. Əlavə olaraq dövlət öz qanunvericiliyindəki dar anlayışlardan sui-istifadə edərək şəxslərin hüquqlarını məhdudlaşdırmağa bilər. Məsələn, “işgəncə” konsepti A ölkəsi üçün yalnız qeyri-insani rəftarla məhdudlaşa bilər, B ölkəsi üçün isə həm də şərəf və ləyaqəti alçaldan rəftarda ola bilər. Hər ölkənin anlayışı ilə yanaşsaq, A ölkəsi vətəndaşlarının hüquqları, B ölkəsi vətəndaşlarının hüquqlarından daha limitli olacaqdır. Belə bir problemin qarşısını almaq üçün məhkəmə muxtar yanaşma⁵ anlayışını ortaya qoymuşdur.⁶ Hər bir məhkəmə işində fərqli ölkələrin qanunvericiliklərindəki anlayışlardan əlavə əsas anlayışlara mənə verilir. Məsələn, “cinayət” və “tutulma” anlayışı *Engel və digərləri Niderlanda qarşı* məhkəmə işində, “şahid”, “mənzil”, “mülkiyyət”, “cinayət ittihamı” və digər anlayışların hər biri də fərqli-fərqli işlərdə öz əksini tapmışdır. Bu verilən anlayışlardan ən çox profillisi Konvensiyanın 6-cı maddəsinin ilk cümləsində öz əksini tapmış “mülki hüquq və vəzifələr” anlayışıdır.⁷ Məhkəmə tərəfindən izah olunan “mülki hüquq və vəzifələr” anlayışı bəzi hallarda üzv dövlətlərin milli qanunvericiliyindəki anlayışdan

³ Georgiadis Yunanıstana qarşı, Qərar, AİHM, para. 34 (1997).

⁴ Masa Marochini, *The Interpretation of the European Convention on Human Rights*, 63-84 (2014).

⁵ Bəzi ədəbiyyatlarda *avtonom yanaşma*.

⁶ David Harris, Michael O'Boyle, Edward Bates, and Carla Buckley, *Law of the European Convention on Human Rights*, 20 (4th ed. 2018).

⁷ AİHK-in 6-cı maddəsi üzrə Təlimat (mülki hüquqi aspekt), 8 (2016).

fərqlənə bilir.⁸ 1997-ci il 29 May tarixində qərar verilmiş *Georgiadis Yunanıstana qarşı* məhkəmə işinin 34-cü bəndində qeyd olunur ki:

“Mülki hüquq və öhdəliklər” anlayışı yalnız üzv dövlətlərin daxili qanunvericiliyinə istinad edilərək şərh edilmir və 6-cı maddənin 1-ci hissəsi mübahisənin həllini tənzimləyən və yurisdiksiyası müəyyən edilən dövlət orqanının xarakterindən asılı olmayaraq tətbiq edilir.”⁹

Konvensiyanın qəbulu zamanı maddə barədə müzakirələr aparılarkən “mülki hüquq və vəzifələr” anlayışı dedikdə xüsusi hüquqda göstərilən vətəndaşlar arasındakı mülki hüquqları əks etdirən hüquq və vəzifələr başa düşülürdü.¹⁰ Bu səbəbdən vətəndaş və dövlət arasında baş verən və mülki xarakterə sahib olan inzibati mübahisələr 6-cı maddənin əhatə dairəsindən kənar qalırdı. Aydın ki, Konvensiyanın əsas məqsədi üzv dövlətləri pozuntuya yol verməkdən çəkindirməkdir. Konvensiyanın məhz bu məqsədini nəzərə alan Məhkəmə şəxslərin hüquq və azadlıqlarını qorumaq üçün “mülki hüquq və vəzifələr” anlayışını genişləndirmiş və, ümumilikdə, bütün hüquq və vəzifələrin xarakterini müəyyən edən şərtlər qəbul etmişdir.

II. Mülki hüquq və vəzifələr anlayışının tərkibinə daxil olan hüquqlar hansı xarakterə sahib olmalıdır?

Məhkəməyə görə, xarakterinə, müvafiq üzv dövlətlərin daxili qanunvericiliklərində öz əksini tapmasına görə və Vahid Avropa anlayışı (Avropa Konsensusu)¹¹ nəzərə alınaraq mülki hüquqların Konvensiyanın 6-cı maddəsinin əhatə dairəsinə düşüb-düşməməsinə dair qərar verilir. Qısaca olaraq qeyd edək ki, Konvensiya digər insan hüquqları konvensiyalarına nisbətən milli hüquqa daha tez təsir göstərən beynəlxalq hüquqi sənəd olduğu üçün üzv dövlətlər onu qəbul edərkən dövlətlərin tərəf olduğu inzibati hüquq münasibətlərini ədalətli məhkəmə hüququndan kənar tutmaq istəmişdilər. Düzdür, məhkəmənin özü zamanla mülki hüquq və vəzifələrin dairəsini genişləndərək bəzi inzibati hüquq və vəzifələri də bu anlayışa aid çalışmışdır. İndi də Məhkəmənin təfsirinə görə mülki hüquq və vəzifələri xarakterinə göz ataq:

Birinci, Konvensiyadakı “mülki hüquq və vəzifələr” anlayışına fikir verdikdə pozuntunun xarakterini analiz etməyə ehtiyac vardır.¹² Pozuntunun xarakteri məsələsi daha çox dövlət və şəxslər arasında olan inzibati xarakter daşıyan işlərdə nəzərdən keçirilir. Xüsusi hüququn xarakterinə oxşar ümumi hüquqa aid olan məsələlər (pul, mülkiyyət, sosial müdafiə, sosial müavinət və digər), yəni vətəndaşlar və dövlət arasında baş

⁸ Ringeyzen Avstriyaya qarşı, Qərar, AİHM, para. 94 (1971).

⁹ Yuxarıda istinad 3.

¹⁰ Yuxarıda istinad 6, 381.

¹¹ Köniq Almaniyaya qarşı, Qərar, AİHM, para. 89 (1978).

¹² Yenə orada, para. 90.

verən mübahisələr xüsusi hüquqi xarakter daşdıqda 6-cı maddənin əhatə dairəsinə düşür.¹³ Burada önəmli olan aspekt odur ki, ya sözügedən dövlət qurumları mülki hüquqlara malik qurum qismində çıxış edir¹⁴, ya da onların qərarlarının nəticəsi xüsusi hüquqda nəzərdə tutulmuş hüquq və vəzifələr üçün həlledici rol oynayır.¹⁵

İkinci, Məhkəmə Avropa Şurası üzv dövlətlərinin Vahid Avropa anlayışını nəzərə alır.¹⁶ Məhkəmənin əsas məqsədlərindən biri Avropa Şurasının məqsədləri ilə üst-üstə düşür. Bu, üzv dövlətlər arasında birliyə nail olmaqdan ibarətdir. Belə bir birlik dedikdə nəinki iqtisadi, siyasi, həm də hüquq sahəsində birliyi nəzərdə tutur.¹⁷ Muxtar yanaşma Avropa konsensusunu güdən aktiv bir təfsir metodudur. Burada məqsəd ondan ibarətdir ki, Avropa Şurasında tətbiq ediləcək vahid anlayışlar yaradılsın. Bu anlayışlar qəbul edildikdə, yəni hər dəfə daha bir məsələni 6-cı maddənin əhatə dairəsinə daxil etdikdə Məhkəmə Avropa Şurası üzv dövlətlərinin vahid şəkildə qəbul etməsini istədiyi anlayışları verir. Burada bir çox dövlətdə artıq həmin anlayışların yer tapması vacibdir. Yalnız bu halda, yəni Avropa konsensusunu əldə etdikdə yeni anlayışı ortaya qoymaq mümkündür.

Üçüncü, Məhkəmə müvafiq dövlətin qanunvericiliyinə əhəmiyyət verir. Yalnız yuxarıda deyildiyi kimi bu şərt tək formada bəhs edilən hüququn Konvensiyanın 6-cı maddəsinin əhatə dairəsinə düşüb-düşmədiyini müyyən etmir. Bu şərt *Köniq Almaniya Federativ Respublikasına qarşı* işinin 89-cu bəndində Məhkəmə tərəfindən belə izah olunur:

“Konvensiyanın mənası çərçivəsində hər hansı hüququn mülki hüquq hesab edilib-edilməməsi həmin hüququn hüquqi tövsifi əsasında deyil, müvafiq dövlətin daxili qanunvericiliyində daşdığı maddi məzmunu və doğurduğu nəticələr əsasında müəyyən edilməlidir.”

Bu üç şərtin hər birini ödədikdə həmin mübahisə “mülki hüquq və vəzifələri” əks etdirən mübahisə kimi qəbul edilir.

III. Vətəndaşlararası münasibətlərdəki mübahisələr

Məhkəmə ilk əvvəllər yalnız fiziki şəxslər arasındakı qarşılıqlı münasibətlərdə onların hüquq və vəzifələrinin bütün hallarda mülki hüquq və vəzifə olduğuna qərar vermişdi.¹⁸ Bu münasibətlər müqavilə hüququ,¹⁹

¹³ Yəni orada, para. 95.

¹⁴ Yəni orada.

¹⁵ H. Fransaya qarşı, Qərar, AİHM, para. 47 (1989).

¹⁶ Yuxarıda istinad 11.

¹⁷ Statute of the Council of Europe, art. 1 (1949).

¹⁸ Nula Moul və Katarina Harbi, İnsan Hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinin tətbiqinə dair məlumat kitabçası, No. 3, 14 (2016).

¹⁹ Yuxarıda istinad 8.

kommersiya hüququ²⁰, delikt hüququ,²¹ ailə hüququ,²² əmək hüququ²³ və mülkiyyət hüququ²⁴ xarakterinə sahib olmalı idi.

Yuxarıda sadalanan hər bir hüquq sahəsində mülki hüquqi xarakter olduğuna görə onlar Konvensiyanın 6-cı maddəsinin tərkib hissəsinin əhatə dairəsinə düşür.

Bu da onu əsas gətirir ki, yerli qanunvericilikdə təsdiqini tapmış hüquqların “mülki hüquq və vəzifələr” anlayışı kimi Məhkəmə tərəfindən qəbul edilməsi üçün yerli qanunvericilikdəki həmin anlayışlar Məhkəmənin irəli sürdüyü avtonom yanaşmaya uyğun olmalıdır.

İşin xarakteri də əhəmiyyətli rol oynayır. Ringeyzen Avstriyaya qarşı işinin 16-cı bəndində Məhkəmə bu cür bildirir:

Buna görə də hər hansı məsələnin necə (mülki, kommersiya, inzibati hüquq və s. əsasında) tənzimlənməli olduğunu müyyən edən qanunvericiliyin və məsələni həll etmək səlahiyyətinə malik olan orqanın (ümumi məhkəmə, inzibati orqan və s.) xarakteri az əhəmiyyət daşıyır.”

IV. Dövlət və vətəndaş arasındakı mübahisələr nə zaman 6-cı maddənin əhatə dairəsinə düşür?

Bu hissədə yuxarıda sadalanan şərtlər nümunələrlə daha detallı şəkildə nəzərdən keçiriləcəkdir.

6-cı maddənin əhatə dairəsinə düşən işlərin predmetinə nəzər yetirdikdə bəzi əsas götürülən şərtlər diqqəti çəkir. Əgər həmin predmet mülkiyyətlə bağlı olsa (və ya mülkiyyət hüququ ilə birbaşa əlaqədirdə), kommersiya məqsədi ilə məşğul olmaq hüququna şamil olunursa, sosial sığorta və müavinət və pulla əlaqədirdə (kompensasiya, şəxsə dəyən ziyan), ailədə dövlətlə əlaqəli məsələlərə toxunursa (uşağın dövlət himayəsinə verilməsi²⁵) və digər hallarda dövlətlə vətəndaş arasında olan münasibət xaraktercə fərdi şəxslər arasındakı mübahisələrlə oxşar olur. Yəni burada xüsusi hüquq sisteminin əlamətləri ümumi hüquq sisteminin əlamətlərinə nisbətən üstünlük təşkil etməli,²⁶ iddia tələbləri ən azı maddi xarakterə sahib olmalı və maddi hüquqların pozuntusu ilə əlaqələndirilməlidir.

Dövlətlə şəxs arasında yaranan mübahisələr nəticəsində vətəndaşın maddi hüquq və vəzifələri yaranırsa:

Maddi hüquq və vəzifələr pulla bağlı olan, nəticəsində maddiyyat olduğu üçün mülki hüququn aspektinə düşür. Burada iki şərt öz əksini tapır. İlk öncə, baxılır ki, hüquq maddi hüquq və vəzifədir, ya yox, əgər deyilsə, ikinci

²⁰ Edifikasyon Març Qalyeqo İspaniyaya qarşı, Qərar, AİHM, para. 30-37 (1998).

²¹ Golder Birləşmiş Krallığa qarşı, Qərar, AİHM, para. 40 (1971).

²² Rasmussen Danimarkaya qarşı, Qərar, AİHM, para. 31-32 (1984).

²³ Buchholz Almaniya Federativ Respublikasına qarşı, Qərar, AİHM, para. 45-52, (1981).

²⁴ Pretto və başqaları İtaliyaya qarşı, Qərar, AİHM, para. 9, 19 (1983).

²⁵ Olsson İsveçə qarşı, Qərar, AİHM, para. 88 (1988).

²⁶ Yuxarıda istinad 6, 380-381.

növbədə dövlətin qərarı maddi hüquq və vəzifələrə yol açır, ya yox.²⁷ Bu hüququ başa düşə bilmək üçün vergi misalına üz tuturuq. Əslində Məhkəmənin şərhinə görə, verginin təyin olunmasında onun nisbəti və vergi mükəlləfiyyəti 6-cı maddənin əhatə dairəsinə düşmür. Çünki verginin təyin olması, miqdarının müəyyən edilməsi dövlətin funksiyalarını yerinə yetirməsi üçün əsasdır. Milli qanunvericilikdəki qanuni əsaslar Məhkəmə tərəfindən mübahisə olunmasa da, qanunun səhv tətbiqi nəticəsində yaranmış mübahisələr 6-cı maddənin əhatə dairəsinə düşəcəkdir. Burada publik hüquqi xarakter xüsusi hüquqi xarakterdən daha üstündür. Lakin verginin yanlış hesablanması kimi məsələlər 6-cı maddənin xarakterinə düşür. Çünki burada nəticə vətəndaş maddi hüququ və vəzifələr üçün həlledicidir. Məsələn, şəxs verginin yanlış hesablanmasına görə əlavə miqdarla yüklənib. Bu hallarda vətəndaşın üzərinə qoyulmuş bəzi öhdəliklərin götürülməsi tələb olunur.

Bununla yanaşı ictimai hüquq sahəsinə daxil olan digər mübahisələrdə bu maddənin əhatə dairəsindədir. Məsələn, özəl klinikanın işlədilməsi,²⁸ tikinti icazəsi,²⁹ peşə fəaliyyətini həyata keçirmək şərtləri ilə bağlı inzibati icazə,³⁰ lisenziya,³¹ peşə xəstəliyi və ya qəzasına görə təzminat ödənilməsi³² və digərləri.

Lisenziya mübahisələri: Lisenziyanın verilməsi, onun dayandırılması və ya ləğvinin şərtləri dövlətin funksiyasının yerinə yetirməsi üçün vacib olsa da, sahibkarlıq hüququna toxunduğuna görə lisenziyanın verilməsi barədə məhkəmə mübahisəsi zamanı baş verə biləcək pozuntular nəticə etibarilə şəxsin maddi hüquq və vəzifələrinə aid olunur. Onun lisenziyadan ala biləcəyi gəlirin qarşısını alır. Bu səbəbdən 6-cı maddənin əhatə dairəsinə düşür.

Maraqlı bir məqam odur ki, lisenziyanın verilməsi ilə onun dayandırılması və xitam verilməsi arasında fərq vardır. Lisenziya dayandırıldıqda və ya ona xitam verildikdə müəssisənin maddi qazancının qarşısı alınır.³³ Yəni həmin şəxsin lisenziyanı istifadə edib qazanc əldə edəcəyi ilə bağlı "legitim gözləntisi" mövcuddur. Lakin lisenziya verilmədikdə burada əslində heç bir maddi qazancın qarşısı alınmır. Çünki lisenziya verildikdən sonra həmin müəssisənin işləyib qazanc əldə edəcəyi mübahisəlidir.

²⁷ Yəni orada, 383.

²⁸ Yuxarıda istinad 11, para. 94-95.

²⁹ Sporrong və Lönnroth İsveçə qarşı, Qərar, AİHM, para. 79 (1982).

³⁰ Benthem Hollandiyaya qarşı, Qərar, AİHM, para. 36 (1986).

³¹ İastridis Yunanıstana qarşı, Qərar, AİHM, para. 67 (1999).

³² Chaudet Fransaya qarşı, Qərar, AİHM, para. 30 (2009).

³³ Yuxarıda istinad 31.

Dövlət rəsmiləri tərəfindən yol verdiliyi iddia edilən pis rəftara görə təzminatın tələb edilməsi³⁴ maddi xarakterinə görə 6-cı maddənin əhatə dairəsinə düşür. Məsələn, *X Fransaya qarşı* işdə Məhkəmə bildirir:

“Baxmayaraq ki, məsələnin detalları Fransada ümumi hüquqa aiddir, dövlətin yol verdiyi pozuntunun nəticələri maddi hüquq və vəzifələri əhatə edir, yəni fiziki zərərə görə veriləcək maddi kompensasiyaya aiddir.”

Bu kimi kompensasiyaların ödənilməsi, həmçinin qanunsuz tutulma, müqavilənin pozulması, məhkəmə prosesinin səbəbsiz gecikdirilməsi, polis tərəfindən pis rəftara görə veriləcək kompensasiya hallarına da aiddir.³⁵

Dövlət qulluğuna qəbul, dövlət qulluğunda irəliləmə, dövlət qulluğunda tənbeh məsələləri hələ də 6-cı maddənin əhatə dairəsinə daxil deyil.³⁶ Habelə immiqrasiya və vətəndaşlıq məsələləri, pulla ölçülməyən və ya vətəndaş birbaşa inzibati aktın təsiri ilə əmlak itkisinə məruz qoymayan inzibati hüquq mübahisələri də 6-cı maddənin əhatə dairəsinə düşür.³⁷

Mülkiyyətə aid olan şəxs və dövlət arasındakı bütün mübahisələr 6-cı maddənin əhatə dairəsinə düşür. Çünki mülkiyyətin maddi dəyəri vardır. Bundan əlavə maddi hüquq və vəzifələr nəticəsinə gəlidiyi üçün cinayət prosesindəki mülki iddialar da³⁸ 6-cı maddənin əhatə dairəsinə düşür.

Konvensiyanın 6-cı maddəsinin əhatə dairəsinin geniş olduğunu sübut edən aspektlərdən biri isə buraya sosial müavinət və sosial müdafiə hüquqlarının da aid olmasıdır. İlk dəfə *Feldbrugge Niderlanda qarşı* və *Deumeland Almaniyaya qarşı* işlərində Məhkəmə xüsusi hüquq aspektinin ümumi hüquq aspektindən daha geniş olduğu qərarına gəlmişdir. Hər bir vətəndaşın maddi cəhətdən bərabər olmasını hədəfləyən Məhkəmə 6-cı maddənin əhatə dairəsinə bu cür genişləndirərək bu hüquqların həm iqtisadi, həm də maddi xarakteristikaya uyğun olduğunu bildirmişdir. Məsələn, social sığorta müavinətləri,³⁹ məcburi sosial sığorta ödəmələri,⁴⁰ peşə xəstəliyi ilə bağlı məhkəmə prosesləri⁴¹ və s. kimi münasibətlər bu qəbildəndir.

V. Daha da genişləndirmə?

Belə hesab edirəm ki, şərtlərdən biri kimi göstərilən Avropa Konsensusu əslində istifadə ediləcək anlayışın gələcək taleyini həll edir. Əgər üzv

³⁴ Aksoy Türkiyəyə qarşı, Qərar, AİHM, para. 92 (1986).

³⁵ Yuxarıda istinad 6, 385.

³⁶ F. Mehdiyev, *Nəzəriyyə və Təcrübədə İnsan Hüquqları*, 135 (2013).

³⁷ Pellegrin Fransaya qarşı, Qərar, AİHM, para. 53-56 (2000).

³⁸ *Bax*, Perez Fransaya qarşı, Böyük Palata Qərarı, AİHM, para. 70 və 71 (2004); Sigalas Yunanıstana qarşı, Qərar, AİHM, para. 29 (2005); Gorou Yunanıstana qarşı, Böyük Palata Qərarı, AİHM, para. 24 (2009).

³⁹ Salesi İtaliyaya qarşı Qərar, AİHM, para. 19 (1993).

⁴⁰ Schouten və Meldrum Niderlanda qarşı Qərar, AİHM, para 48 (1994).

⁴¹ Eternit Fransaya qarşı, Palata Qərarı, AİHM, para. 32 (2012).

dövlətlərin konsensusu olduqda digər hüquqlar da artıq Konvensiyanın 6-cı maddəsinin əhatə dairəsinə düşə bilər. Ümumilikdə, Məhkəmə genişləndirici təfsirdən istifadə edərək hər zaman hüquq və azadlıqların çərçivəsinə daha çox hüquqlar əlavə etmişdir. Zaman keçdikcə və yeni-yeni hüquqlar ortaya çıxdıqca onların da bu maddənin əhatə dairəsinə düşmə ehtimalı önəmli rol oynayır. Ədalətli məhkəməyə araşdırmasına nail olmadan Konvensiyadakı hüquqlar müdafiə oluna bilməz. Məhz bu səbəbdən yuxarıda sadalanan maddənin dairəsinə düşən məsələlərlə yanaşı, Konvensiyada öz əksini tapmış hüquqlarla bağlı mübahisələr də ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu təmin etmək üçün mülki hüquq və vəzifələr adlanır. Nəzərə almaq lazımdır ki, yeni protokollar əlavə olunur. Əlavə olunacaq yeni protokollar da 6-cı maddənin əhatə dairəsinə düşməlidir. Ümumilikdə, ədalətli məhkəmə hüququ şərti hüquqdur: həm mütləq, həm də nisbi rol oynayır. Konvensiyanın 6-cı maddəsinin institusional⁴² təminatları mütləq olduğu halda, prosedural⁴³ təminatlar nisbidir. Bu səbəbdən mütləq təminatlar hər bir hüququn məhkəmə tərəfindən aydınlaşdırıldığı halda təmin olunmalıdır. Konvensiya əslində çox limitli xarakter daşıyır, belə ki, yalnız protokollar əlavə olunmaqla şəxslərə yeni hüquqlar verilə bilər. Bu da o deməkdir ki, artıq dövlətlər hər hansısa insan hüquqlarını qorumaq istəmirsə, yeni protokolu ratifikasiya etməməklə bundan boyun qaçırmağa bilərlər. Lakin 6-cı maddənin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi ən azından institusional təminatların ədalətli məhkəmə araşdırılması zamanı verilən protokolları ratifikasiya etməkdən boyun qaçıran dövlətlərin insan hüquqlarını məhdudlaşdırmasının qarşısını ala bilər.

Bu səbəbdən belə hesab edirəm ki, 6-cı maddənin əhatə dairəsi məqsədlərə uyğun daha da genişləndirilməlidir.

Nəticə

Konvensiyanın 6-cı maddəsində qeyd olunan “mülki hüquq və vəzifələr” elə bir anlayışdır ki, ərizəçiyə nemətlər qazandırır, ona hüquqlar verir (maddi imkanları əldə etmək məqsədilə) və ya ərizəçinin üzrinə əlavə öhdəliklər qoyur. Bu anlayış digərlərindən fərqli olaraq daha geniş əhatə dairəsinə malikdir. Buna səbəb hər bir pozuntunun daxili instansiyalardan keçərək Məhkəməyə göndərilməsidir. Doğrudur, ədalətli məhkəmə hüququ hal-hazırda bütün məsələləri əhatə etmir. Lakin 6-cı maddənin əsas şərtlərindən biri olan “mülki hüquq və vəzifələr” anlayışı klassik hüquq interpretasiyasından kənarıdır, daimi inkişaf edir və əhatə dairəsi çox genişdir. İnzibati hüquqda dövlətlə şəxs arasında olan mübahisələr

⁴² Burada, qanun əsasında yaradılmış, müstəqil və qərəzsiz.

⁴³ Burada, ağılabatan müddət, açıq, ədalətli, çəkişməli, çatımlı, qanunsuz sübut əsasında əldə olunmayan, tərəflərin bərabərliyi təmin olunmuş, əsaslandırılmış qərarla bitən.

nəticəsində vətəndaşın yaranan maddi hüquq və vəzifələri və onun kommersiya fəaliyyətinə təsir edən inzibati orqanın hərəkətləri, hətta cinayət ittihamlarında mülki iddialar, hökumətin yolverdiyi hüquq pozuntuları nəticəsində dəyən zərər, sosial müavinət və sosial müdafiə haqları da anlayışın təsir dairəsinə düşür. Bir çox məsələni maddi dəyər, xüsusi hüquq xarakterinin daha üstün olması ilə bu anlayışın tərkibinə salmaq olur. Məhz bu səbəbdən Konvensiyanın 6-cı maddəsi inkişaf edir və daimi özünü genişləndirir.